

VERSLAG VAN RESULTATEN

BUREAUONDERZOEK

2021B16

Deurne Rivierenhof Rabatten

HERREMANS DAVY

LALOO PIETER

©2022 GATE BV, VENECOLAAN 52M

9880 AALTER

© 2022 – Ghent Archaeological Team BV.

Niets uit deze publicatie mag vermenigvuldigd worden, opgeslagen in geautomatiseerde gegevensbestanden en/of openbaar gemaakt worden onder enige vorm of wijze ook (digitaal, mechanisch, door fotokopie) zonder toestemming van Ghent Archaeological Team BV.

Ghent Archaeological Team BV aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit de toepassing van de adviezen of het gebruik van de resultaten van dit onderzoek.

Inhoud

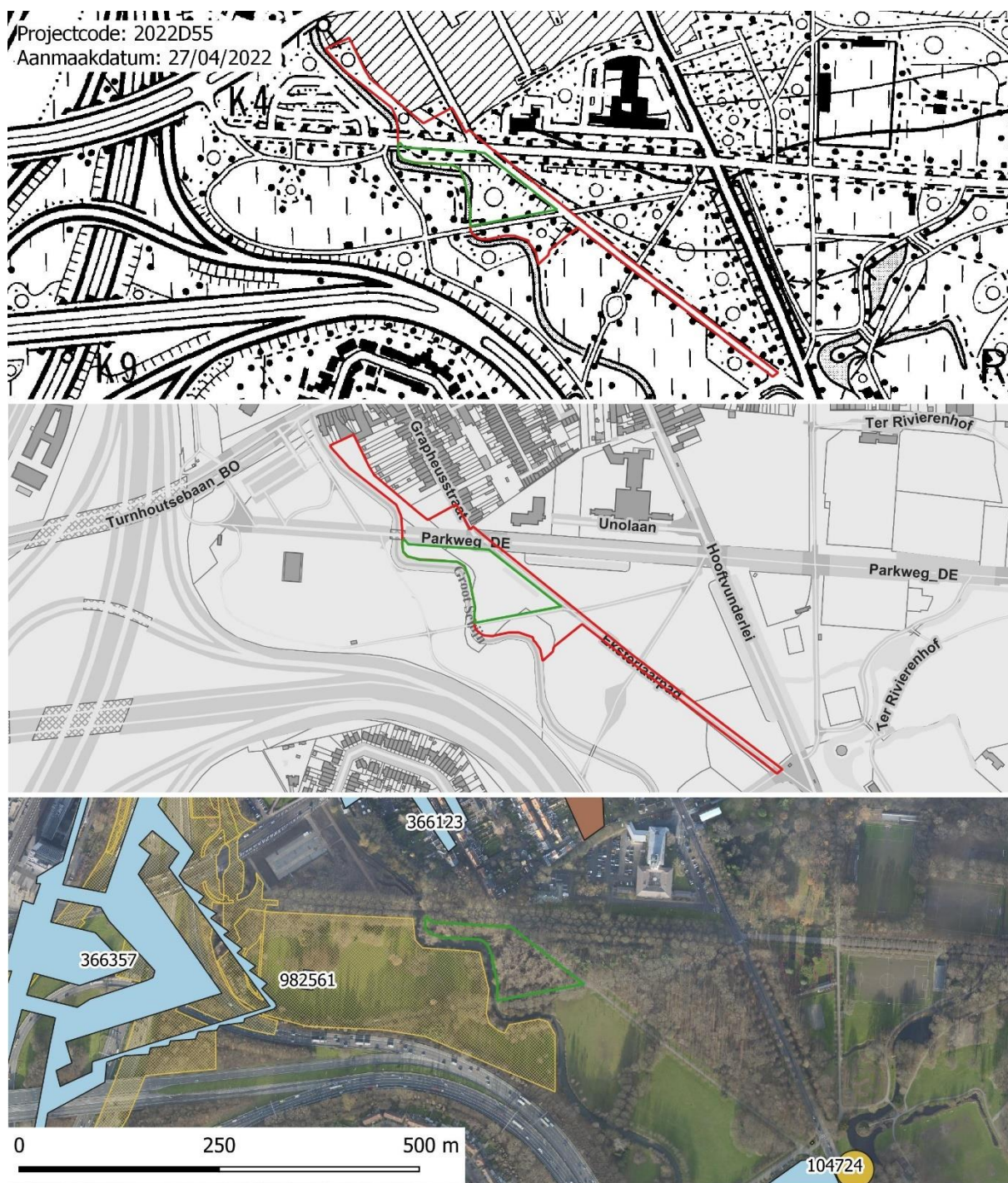
Bureauonderzoek.....	3
1. Beschrijvend gedeelte	3
1.1. Administratieve gegevens, situering en voorkennis.....	3
1.2. Onderzoeksopdracht	5
1.2.1. Aanleiding Evaluatie	5
1.2.2. Vraagstelling	5
1.2.3. Randvoorwaarden	5
1.3. Geplande werken	5
1.4. Onderzoeksstrategie en –methode	8
1.4.1. Landschappelijke situering.....	8
1.4.2 Historisch-cartografische situering.....	8
1.4.3. Archeologische situering	9
2. Assessmentrapport	9
2.1. Methoden, technieken en criteria	9
2.2. Conservatie-assessment.....	9
2.3. Assessment van het onderzochte gebied.....	9
2.3.1. Landschappelijke situering.....	9
2.3.1.1. Topografie, geomorfologie en hydrografie	9
2.3.1.2. Geologie	10
2.3.1.2. Bodemtype	10
2.3.1.3. Bodemerosie.....	10
2.3.1.4. Bodemgebruik.....	10
2.3.2 Historisch-cartografische situering	13
2.3.3. Archeologische situering	16
2.3.4. Datering en archeologische verwachting	20
3. Synthese	20
Samenvatting van het onderzoek	22
Bibliografie	23
Lijst van figuren	25

Bureauonderzoek

1. Beschrijvend gedeelte

1.1. Administratieve gegevens, situering en voorkennis

Administratieve gegevens	
<i>Projectcode</i>	2022D55
<i>Sitecode</i>	DE-RIV-2022
<i>Nummer van het wettelijk depot of buitenlands equivalent hiervan</i>	nvt
<i>Erkend archeoloog</i>	GHENT ARCHAEOLOGICAL TEAM bvba-OE/ERK/Archeoloog/2015/00073
<i>Termijn onderzoek</i>	20/04/2022-27/04/2022
<i>Thesauri Inventaris Onroerend Erfgoed</i>	Bureauonderzoek
Situering	
<i>Adres</i>	Grapheusstraat 77 , 2100 Antwerpen
<i>Bounding box</i>	155986.0405056542076636,211725.5943130294035655 : 56551.4717235079442617,212149.5965850988868624
<i>Oppervlakte percelen</i>	10505,18 m ²
<i>Kadaster</i>	Antwerpen 24AFD/Borgerhout 177H & 169A; 29AFD/Deurne 727L; 31AFD/Deurne 001E, 2E, 3K & 1F
<i>Topografische kaart</i>	Figuur 1
<i>Kadasterkaart</i>	Figuur 1
Voorkennis archeologie	
<i>Archeologisch monument</i>	Nee, Figuur 1
<i>Archeologische zone</i>	Nee, Figuur 1
<i>Waarneming archeologie</i>	Nee, Figuur 1
<i>Kaart geen archeologie(CGA)</i>	Nee, Figuur 1
<i>Archeologienota of nota</i>	Nee, Figuur 1
<i>Eindrapport archeologie</i>	Nee, Figuur 1
Andere erfgoedinventarissen	Nee, Figuur 1

Projectgebied	Beschermd monumenten	Waarnemingen (CAI)
Zone geplande werken	Beschermd stads- en dorpsgezichten	
Vastgesteld bouwkundig erfgoed	Bekrchtigde (archeologie)nota's	

Figuur 1 het projectgebied op de GRB-basiskaart (boven); de topografische kaart (midden); en in relatie met de inventaris onroerend erfgoed (onder) (© NGI; geopunt)

1.2. Onderzoeksopdracht

1.2.1. Aanleiding Evaluatie

De initiatiefnemer plant de ontwikkeling van een nat bos in het provinciale groendomein Rivierenhof. Het projectgebied situeert zich ten zuiden van de hoek van het Parkbos en het Eksterlaarpad. De totale oppervlakte van de betrokken percelen betreft 10505,18m² (>3000m²) waarvan meer dan 1000m² wordt geroerd door de geplande werken met ingreep op de bodem. De opmaak van een archeologienota is verplicht.

1.2.2. Vraagstelling

Doel van dit bureauonderzoek is om na te gaan wat het archeologisch potentieel is van het projectgebied op basis van historisch-cartografische bronnen en gepubliceerde archeologische en landschappelijke data. Op deze manier wordt nagegaan (i) of verdere maatregelen in het kader van archeologisch (voor)onderzoek nodig zijn en (ii) welke dimensie die aannemen.

Het bureauonderzoek start vanuit volgende vraagstelling :

- Wat is op basis van de bestaande bronnen het archeologisch potentieel van het projectgebied?
- Zijn er indicaties voor de aanwezigheid van één of meerdere archeologische sites binnen de grenzen van het projectgebied?
- Wat is de bewaringstoestand van deze eventuele site(s)?
- Welke impact hebben de geplande werken op het eventuele archeologisch erfgoed?
- Biedt het projectgebied een potentieel op kennisvermeerdering?
- Wat is het kader waarin dit kennispotentieel kan of moet geëxploiteerd worden?

1.2.3. Randvoorwaarden

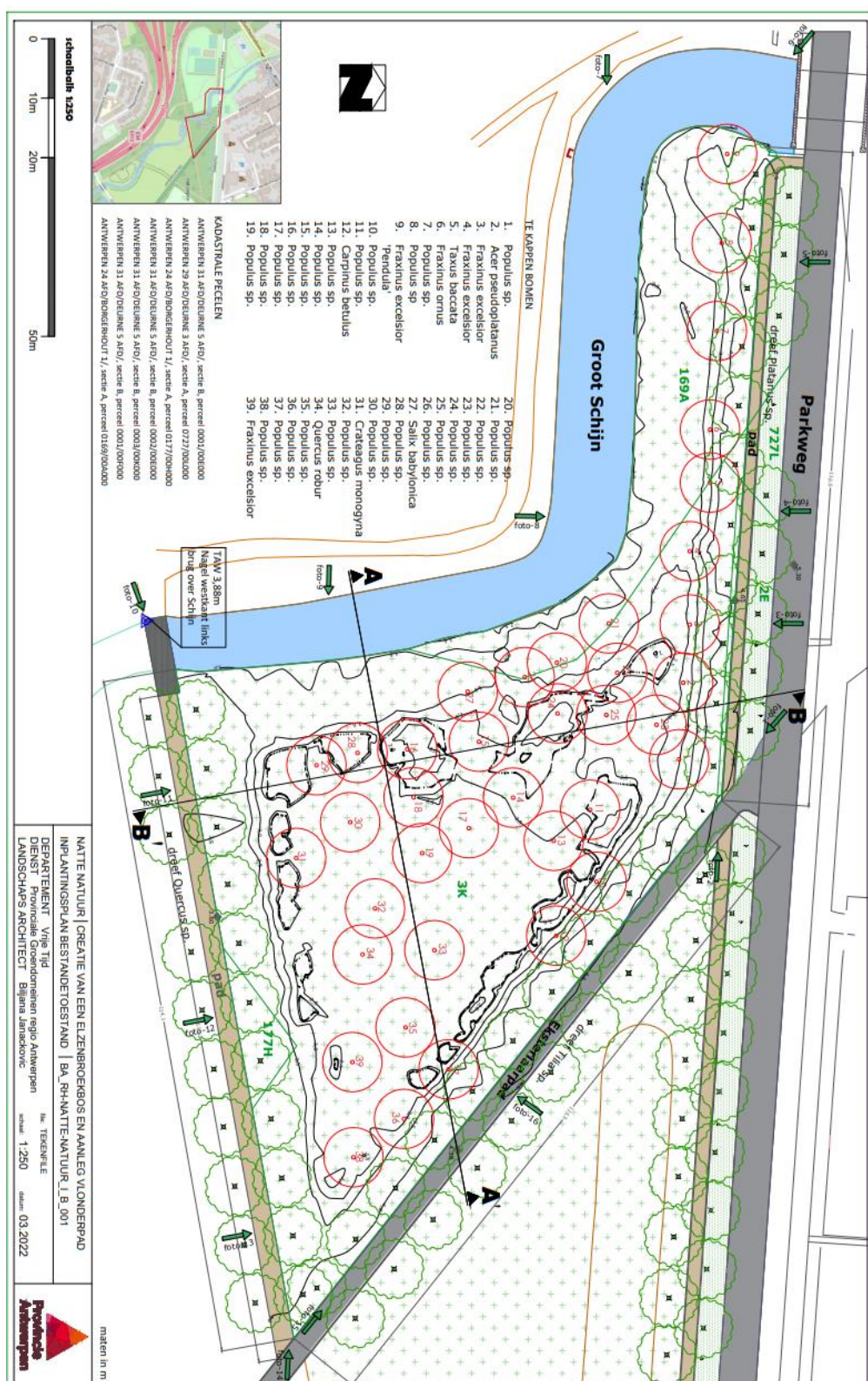
/

1.3. Geplande werken

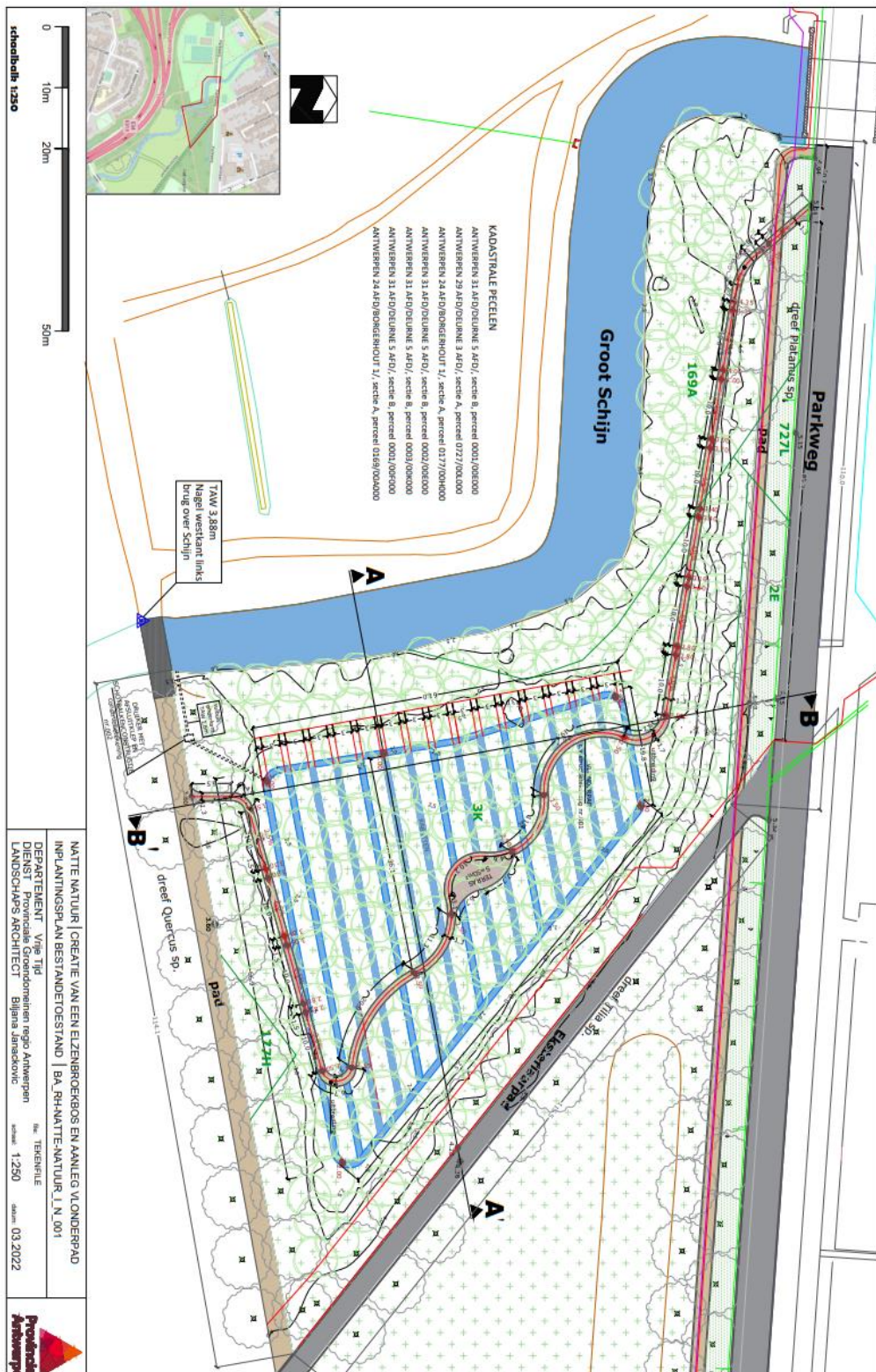
De initiatiefnemer plant de ontwikkeling van een nat bos in het provinciale groendomein Rivierenhof. Hiervoor wordt het terrein gedeeltelijk afgegraven en een waterbuffer in de vorm van rabatten gerealiseerd. Globaal wordt er afgegraven tot op 2 m TAW en in geval van de grachten tot op 1.4 m TAW. Vandaag situeert het grondniveau zich rond de 3 m TAW. Tevens wordt er een duiker aangelegd met terugslagklep op de dijk van het Groot Schijn. Overheen de waterbuffer wordt een vlonderpad met terras aangelegd.

Om te werken te realiseren worden de aanwezige populieren gekapt en de grond vrij gemaakt van de resterende vegetatie.

Hieronder worden de plannen afgebeeld op klein formaat.

Figuur 2 geplande werken bestaande toestand

Figuur 3 geplande werken nieuwe toestand

1.4. Onderzoeksstrategie en –methode

Het bureauonderzoek werd uitgevoerd door GATE door erkend archeoloog Herremans Davy.

De nota werd opgemaakt op PC met Office- en Adobe-software. Het bijhorend kaartmateriaal werd aangemaakt in een GIS-omgeving (QGIS). In die GIS werden de digitale ontwerpplannen ingeladen en geprojecteerd ten opzichte van diverse kaartlagen die raadpleegbaar zijn op www.geopunt.be, www.dov.vlaanderen.be, <https://geo.onroerenderfgoed.be/> en de website van de centraal archeologische inventaris (CAI).

Voor de diverse onderdelen van het assessment werden diverse bronnen gebruikt. Deze worden hieronder verder opgesomd en toegelicht. De bronnen en hun correcte bibliografische referentie zijn opgenomen in de bibliografie (§ 3) op het einde van dit verslag.

1.4.1. Landschappelijke situering

De basis voor de landschappelijke situering vormen diverse cartografische bronnen raadpleegbaar op de onlineportalen Geopunt en de Databank Ondergrond Vlaanderen (DOV).

Een set van digitale bronnen, zowel cartografisch als tekstueel, werden gericht geselecteerd op basis van hun relevantie ten aanzien van de uiteenlopende inhoudelijke aspecten (geologie, bodemkunde, bodemerosie, bodemgebruik, hydrografie en geomorfologie) en van de landschappelijke situering in de assessment.

In de bibliografie achteraan deze archeologienota wordt aangegeven welke kaarten en tekstuele toelichtingen bij het kaartmateriaal er werden gebruikt.

1.4.2 Historisch-cartografische situering

Parameters bij de selectie van het historisch-cartografisch bronmateriaal zijn: relevantie, chronologische spreiding en toegankelijkheid. De hierboven opgesomde cartografische bronnen zijn in de eerste plaats gekozen om een diachroon overzicht te genereren van de bewoningsgeschiedenis in het projectgebied. Verder werd de toegankelijkheid van de cartografische bronnen in acht genomen. Voorkeur werd gegeven aan reeksen die vlakdekkend zijn gekarteerd, maar vooral ook vrij te raadplegen en af te beelden zijn.

De basis voor de historisch-cartografische situering betreft het kaartmateriaal ontsloten via Geopunt. Daarnaast werd gebruik gemaakt van kaartmateriaal, iconografie en geschreven archief ontsloten via Cartesius (www.cartesius.be).

1.4.3. Archeologische situering

Voor de archeologische situering werd gewerkt met inventaris.onroerenderfgoed.be. Deze inventaris is het centrale verzamelpunt van alle onroerend erfgoed-data (inclusief archeologie) in Vlaanderen en bijgevolg een relevante startpunt voor bureauonderzoek. Zowel de publiek als private waarnemingen werden geïntegreerd in het onderzoek. Aanvullend werd gebruik gemaakt van beschikbare en toegankelijke archeologische literatuur.

2. Assessmentrapport

2.1. Methoden, technieken en criteria

Dit assessmentrapport omvat alle informatie uit het bureauonderzoek. Om het archeologisch potentieel van het projectgebied in te schatten en een antwoord te vormen op de vooropgestelde onderzoeksvragen worden de geselecteerde bronnen (supra) geanalyseerd en besproken. Uiteindelijk worden de resultaten van de verschillende deel-assessments samengebracht tot een synthese die het mogelijk maakt een gemotiveerd advies uit brengen met betrekking tot het nut van al dan verdergezet archeologisch onderzoek. Bij onvoldoende informatie wordt er uit gegaan van bijkomende maatregelen om tot een waardevol assessment van het projectgebied te komen.

2.2. Conservatie-assessment

De digitale output van dit bureauonderzoek, gaande van de archeologienota zelf tot alle figuren, plannen, kaarten, lijsten en GIS-bestanden, wordt digitaal bewaard op twee fysieke gegevensdragers. Naast bewaring op deze fysieke media wordt een bijkomend kopij voorzien op een virtuele drager.

Een conservatie-assessment voor stalen of archeologisch vondstmateriaal is niet van toepassing voor dit bureauonderzoek.

2.3. Assessment van het onderzochte gebied

2.3.1. Landschappelijke situering

2.3.1.1. Topografie, geomorfologie en hydrografie

Het onderzoeksgebied situeert zich in het provinciaal domein "Rivierenhof" in Antwerpen. Het projectgebied bevindt zich op de grens van Deurne en Borgerhout, beiden districten van de stad Antwerpen. Het provinciaal domein "Rivierenhof" is 144 hectare groot en is gelegen tussen de Turnhoutsebaan in het noorden, de Ruggeveldweg in het oosten en de E313 in het zuiden.

De Grote Schijn, een meanderende rivier die uitvloeit in de Schelde, doorkruist het park van Noord naar Zuid. De vele visvijvers en kleiner waterlopen zijn veelal ook

relicten van het vroegere verloop van de Schijn. Deze werden nadien geïntegreerd (en soms aangepast) in de parkaanleg rond de verschillende buitenhoven zoals het Sterckshof en het Rivierenhof. Het Sterckshof wordt al in de 16de eeuw vermeld. Op het afgeleid digitaal terreinmodel (DTM) van het Digitaal Hoogtemodel Vlaanderen II (DHMV II) wordt duidelijk dat de zone van de geplande werken zich in het alluviaal van de Schijn bevindt. Ten noorden wordt het projectgebied begrenst door de rand van de droge oever. In het zuiden door rivier zelf. De weinige hogere delen in het projectgebied betreffen verhoogde paden en dijkstructuren. De hoogteverschillen tussen de dijkstructuren en de lager gelegen alluviale vlakte is +/- 1 m. De hoogtes variëren tussen de +3 en + 4 m TAW.

2.3.1.2. Geologie

Geologisch gezien ligt het projectgebied binnen de Formatie van Lillo (Figuur 5). Dit zijn groene tot grijsbruine fijne zanden, die weinig glauconiethoudend zijn en schelpen aan de basis hebben (Bogemans 1997). Op de quartair geologische kaart van Vlaanderen (Figuur 5). staat het gebied gekarteerd onder profieltypes 1a: de basis van het Quartair bestaat uit fluviatiele afzettingen uit het Weichseliaan (FLPw). Die zijn afgedekt met eolische afzettingen (zanden) van het Weichseliaan (laat-Pleistoceen) tot vroeg holocene (ELPw) en hellingssedimenten (HQ). De top van het quartair bestaat uit fluviatiele afzettingen uit het Holocene en mogelijk Tardiglaciaal en getijdenafzettingen uit het Holocene (FH) (Bogemans 1997).

2.3.1.2. Bodemtype

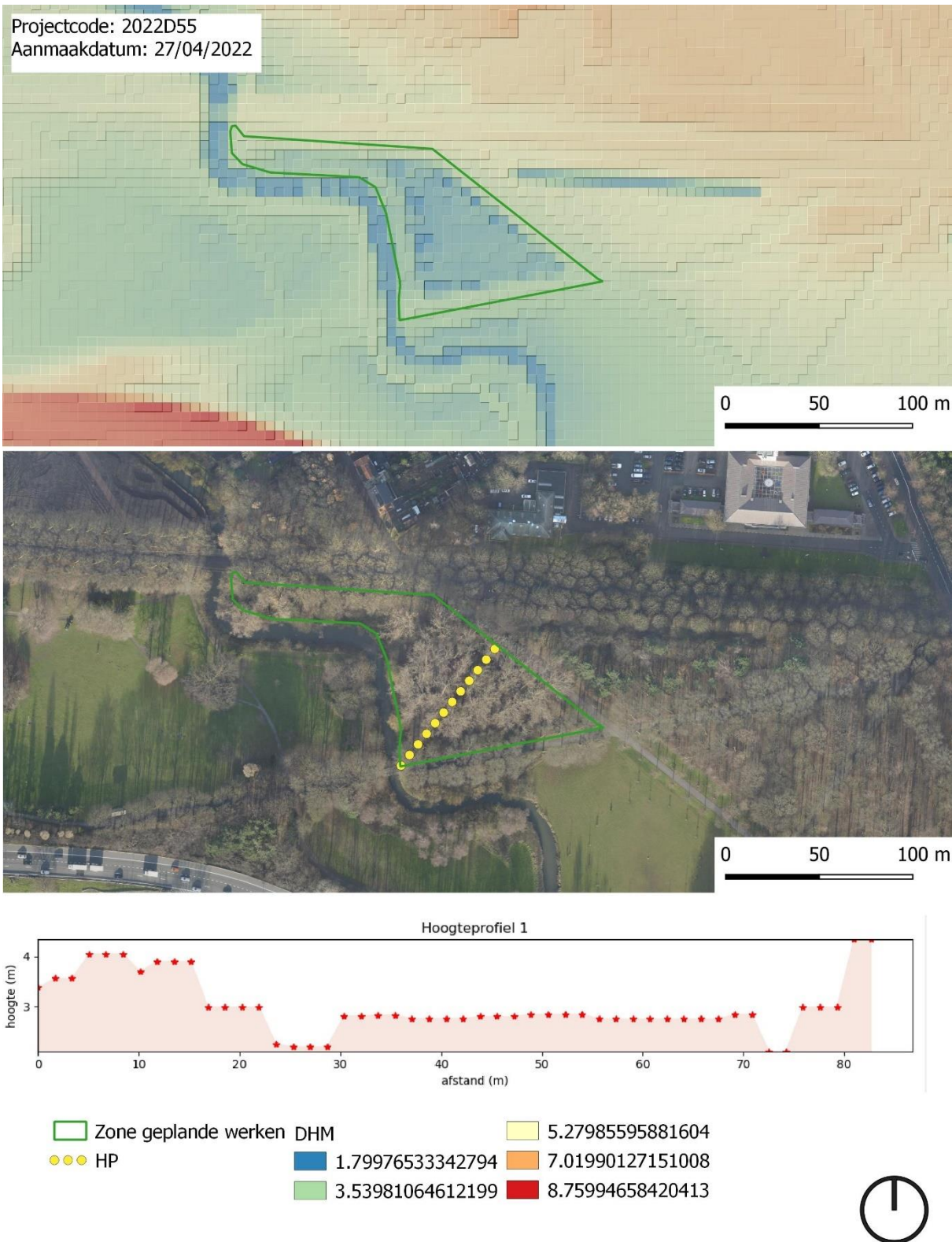
Op de bodemkaart staat de zone van de geplande werken gekarteerd als (OB) (Figuur 5). Dit zijn bebouwde zones waar men er van uit kan gaan dat het bodemprofiel door het ingrijpen van de mens gewijzigd of vernietigd (kunstmatige gronden) is.

2.3.1.3. Bodemerosie

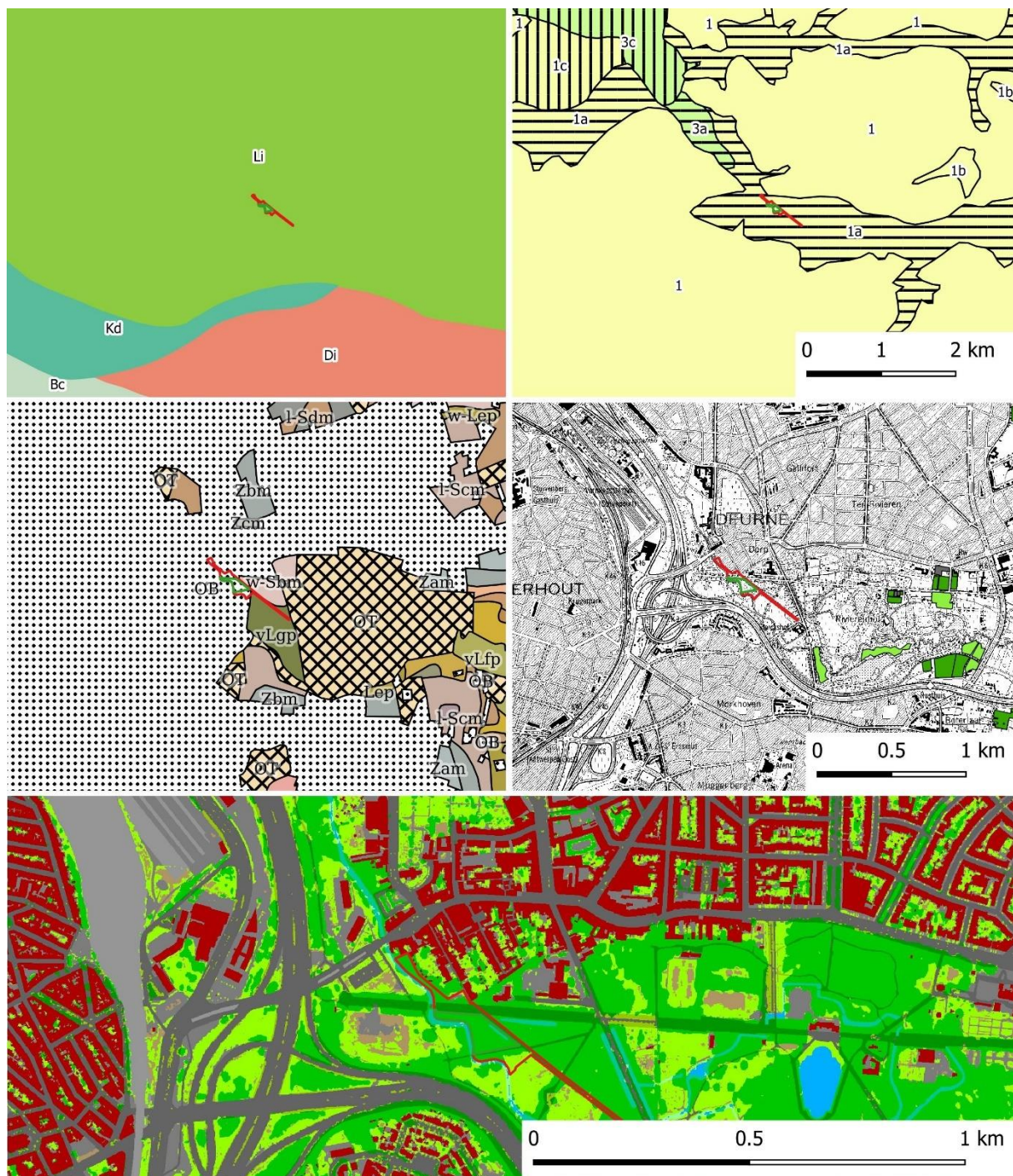
Het projectgebied ligt in urbaan gebied en is niet gekarteerd op de bodemerosiekaart (Figuur 5).

2.3.1.4. Bodemgebruik

Op de bodembekdeckingskaart staat het projectgebied gekarteerd als bebouwd terrein met verharding, gras en struiken (Figuur 5).

Figuur 4 reliëf en hydrografie in het projectgebied. Basislaag DTM-Vlaanderen (boven) en recente orthofoto (onder) (©Geopunt)

Projectcode: 2022D55
Aanmaakdatum: 27/04/2022

projectgebied
Projectgebied
Zone geplande werken

Figuur 5 Geologie en bodem: de kwartair geologische kaart, de tertiair geologische kaart (rechtsboven), de bodemkaart, de potentiële erosiekaart en de bodemgebruiksaanpak (©geopunt)

2.3.2 Historisch-cartografische situering

Het projectgebied situeert zich langs de Grote Schijn op de grens van Deurne en Borgerhout. Over het ontstaan en de vroegste geschiedenis van Deurne en Borgerhout is weinig geweten. De vroegste historische gegevens dateren uit de 12de eeuw toen zich op het grondgebied van Deurne, Borgerhout, Borsbeek en gedeelten van Merksem, Wommelgem en Wijnegem de eerste parochies vormden. Het gebied maakte deel uit van het hertogdom Brabant en kerkrechtelijk behoorde het tot het bisdom Kamerijk. Toch werden de grondheerlijke rechten er uitgeoefend door de prins-bisschoppen van Luik. Na 1288 was Deurne afwisselend in het bezit van de hertogen van Brabant, de graven van Vlaanderen en de stad Antwerpen. Vanaf de 16de eeuw kwam de economische en agrarische ontwikkeling van Deurne sterk onder invloed van de stad Antwerpen.

De ontwikkeling werd afgeremd door de Godsdiensttroebelen. De omgeving van Deurne Borgerhout was een aantal keer het toneel voor krijgsgeweld. In 1579 vond er slag plaats (gekend onder verschillende namen: als de Slag bij het Schijn, de Slag bij Borgerhout of de Slag bij Deurne) waarbij er zware plunderingen plaatsvonden). Vanaf de 16de eeuw kwam de omgeving ook in trek bij de Antwerpse burgerij. In de omgeving van het projectgebied ontstonden meerdere buitenverblijven en luthoven in de omgeving. Terwijl Borgerhout gaandeweg in de 18de en 19de eeuw verstedelijk geraakt, behield Deurne een agrarisch karakter tot het begin van de 20ste eeuw behield¹.

Vandaag is het provinciaal domein Rivierenhof is een van de weinige overgebleven open ruimten. Het provinciaal domein Rivierenhof is ontstaan rond het laatmiddeleeuwse kasteel Rivierenhof en het Sterckshof, beide zichtbaar op de 18de-eeuwse Ferrariskaart².

Het Sterckshof gaat terug tot de 13de eeuw toen het een omgrachte schans of schanshoeve was. In 1432 is er op deze plaats sprake van een omgrachte herenwoning met hoeve. In 1525 werd het domein aangekocht door Antwerps koopman Geeraard Stercks die het ombouwde tot een 'hof van plaisantie'. Dit luthof kwam door de vele wissels van eigenaars in verval en werd op het einde van de 17de eeuw omgevormd tot een hoeve³. Het kasteel Rivierenhof lijkt te dateren uit de late middeleeuwen. In 1514 verschijnt de naam "Ter Rivieren" voor het eerst in een akte bij de koop van het goed door Magnus Bullestraete en deze wordt herhaald in een verkoopakte uit 1543 van het goed aan Jan de Cordes. In deze laatste akte werd het Hof omschreven als

¹ Agentschap Onroerend Erfgoed 2022: Borgerhout [online] <https://id.erfgoed.net/themas/13664> (Geraadpleegd op 28-04-2022); Agentschap Onroerend Erfgoed 2022: Deurne [online] <https://id.erfgoed.net/themas/13665> (Geraadpleegd op 28-04-2022)

² Agentschap Onroerend Erfgoed 2022: Rivierenhof [online] <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/301362> (Geraadpleegd op 28-04-2022)

³ Agentschap Onroerend Erfgoed 2022: Sterckshof [online] <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/11279> (Geraadpleegd op 28-04-2022)

een stenen gebouw met een kruidentuin en boomgaard binnen grachten. Buiten deze grachten bevonden zich een neerhof, een tweede boomgaard, een poorthuis en andere bijgebouwen. Het Rivierenhof kende verschillende eigenaars, alle uit de rijke bevolgingsklasse van Antwerpen tot het op het einde van de 16de eeuw in vlammen op ging⁴.

In 1618 werd het domein van het vernielde Rivierenhof aangekocht, vergroot en omgebouwd tot klooster door het professiehuis van de jezuiten van Antwerpen, die in 1619 ook eigenaar werden van het aanpalende Sterckshof. Na de opheffing van de orde in 1773 werden het Rivierenhof en het Sterckshof aangekocht door bankier J. B. Cogels en omgebouwd tot een zomerverblijf met impressionante siertuin, vijver en doolhof. Het ganse domein is vanaf dan bekend onder dezelfde naam Rivierenhof. Dit domein is zichtbaar op de 19de-eeuwse Atlas der Buurtwegen, de Popp-kaart en de topografische kaart Vandermaelen. Het Rivierenhof wordt tijdens een openbare verkoop in 1889 aangekocht door Louisa Cogels en haar man Ernest Bosschaert de Bouwel (Piens, 2015). In 1921 werd het hele domein aangekocht door de provincie Antwerpen. Het park werd opengesteld voor het publiek en in de loop der jaren uitgerust met een spel-, sport- en educatieve infrastructuur⁵.

Figuur 6 Prent van F. Hogenberg van de slag bij Borgerhout uit 1579 (©Rijksmuseum)

⁴ Agentschap Onroerend Erfgoed 2022: Rivierenhof [online] <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/301362> (Geraadpleegd op 28-04-2022)

⁵ Agentschap Onroerend Erfgoed 2022: Rivierenhof [online] <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/301362> (Geraadpleegd op 28-04-2022); Agentschap Onroerend Erfgoed 2022: Sterckshof [online] <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/11279> (Geraadpleegd op 28-04-2022)

Zone geplande werken

Projectcode: 2022D55
Aanmaakdatum: 27/04/2022

Figuur 7 Ferrariskaart (LB), Vandermaelenkaart (RB), Atlas der buurtwegen (LM) en Popkadaster (RM), orthofoto 1971 (LO), orthofoto 1979-90 (RO) (©geopunt)

Het projectgebied bevindt zich in het Noordwestelijk deel van het huidige park, een kleine 500 m ten westen van het historische Sterckshof. De Ferrariskaart uit het einde van de 18de eeuw toont het alluviaal van de Schijn als weiland. Het 19de eeuwse kaartmateriaal toont een onbebouwd gebied met vermoedelijk agrarische functie. Langs de Grapheusstraat ontwikkelt zich bebouwing, maar die lijkt zich meer in noordelijke richting te situeren. Een prent van Frans Hogenberg toont de slag bij Borgerhout in 1579. De prent toont de dorpskern van Deurne (en in de verte Merksem) langs de Schijn in het oosten. In het westen zien we stad Antwerpen met Spaanse omwalling en daarvoor een toegangsweg, vermoedelijk de Turnhoutse baan. In de zone tussen de Schijn en deze weg wordt er strijd geleverd rond een aarden versterking met toren, aangeduid als 'der Hispanischer Schanse'. Ten oosten van de schans staat er nog een kleine hoeve. Het is altijd opletten met topografische aanduidingen op dergelijke prenten maar als we Hogenberg mogen geloven moet deze schans zich ergens situeren langs de westelijke oever van De Schijn. Dan gaat het om een gebied een eindje ten westen van het projectgebied aan de overkant van de rivier. We kunnen echter niet uitsluiten dat het strijdtoneel zich ook meer naar het oosten en richting projectgebied uitstreckte. Ook moeten we er rekening mee houden dat het 18de eeuwse verloop van de Schijn kan verschillen van de 16de eeuwse situatie.

2.3.3. Archeologische situering

De Inventaris Onroerend Erfgoed vermeldt diverse publieke en private archeologische waarneming in de omgeving van het projectgebied. Hieronder vatten we de stand van zaken samen met benoeming van de voornaamste vindplaatsen.

Ook in de nabije en ruime omgeving zijn meerdere waarnemingen bekend. Enkele vindplaatsen situeren zich binnen de grenzen van provinciaal domein "Rivierenhof". Bij de heraanleg van de rozentuin in 1989-1990 werden meerdere lithische artefacten uit het mesolithicum aangetroffen (CAI-ID 150969) (Bungeneers 1991; 2003) die zich in de ploeglaag bevonden. Waarschijnlijk gaat het hier over een site die grotendeels verstoord werd bij de aanleg en heraanleg van de Rozentuin. Bij grondwerken en het rooien van bomen naast het provinciaal instituut in 2017 werden enkele metalen objecten uit WOII aangetroffen waaronder enkele Duitse helmen (CAI-ID 212773). Tijdens een vooronderzoek en opgraving uitgevoerd in de buurt van kasteel "Rivierenhof" in 2010 werden resten aangetroffen van een ijskelder en een 18de-eeuws tuinpaviljoen (CAI-ID 151326) (Sevenants, 2010). Het historisch onderzoek dat uitgevoerd werd ter voorbereiding van dit vooronderzoek suggereert de indicatie van een 15de-eeuwse hoeve als voorloper van het kasteel (CAI-ID 151328) (Sevenants, 2010). Ten slotte vermelden we de door GATE uitgevoerde opgraving die in het kader van aanpassingswerken in de kelder van Kasteel Rivierenhof plaatsvonden. Bij de opgraving van de kelder werden drie fasen herkend. Twee kuilen uit die eerste fase dateren mogelijk uit de middeleeuwen maar hiervoor werden slechts heel weinig aanwijzingen gevonden. Een interpretatie van de kuilen is moeilijk te geven. Fase II wordt gekenmerkt door de aanwezigheid van de noordelijke binnengracht. Deze werd vermoedelijk in de eerste helft van de 16^e eeuw aangelegd toen er zich op de

locatie een 'steenen huys' bevond. In de noordwestelijke kelderhoek werd, gedeeltelijk onder de westelijke keldermuur, een funderingsblok aangetroffen. Ook dit element is moeilijk te dateren door een gebrek aan vondstenmateriaal. Toch is het waarschijnlijk dat de eerste gracht zich onder de fundering bevindt en deze laatste dus jonger is. Mogelijk moet deze bakstenen fundering gedateerd worden op het eind van de 17e eeuw. Fase III, ten slotte, is te situeren in de jaren '20 van de vorige eeuw. In die periode werd een groot deel van de kelders aangelegd. In die kelders kampten men voortdurend met vochtproblemen en daarom werden al in 1928 werden voor de eerste keer aanpassingswerken uitgevoerd. Het netwerk van afvoergootjes dat werd aangetroffen dateert meer dan waarschijnlijk uit die periode (Linten et al., 2016).

Naar het Sterckshof dat teruggaat naar een 13de-eeuwse omgrachte schans of schranshoeve werd enkel historisch onderzoek uitgevoerd (CAI-ID 104724) (Kennis et al., 1992). In het zuiden van het provinciaal domein werd in 2007 een veldprospectie uitgevoerd waarbij aardewerk uit de ijzertijd, Romeinse tijd en middeleeuwen aangetroffen werd (CAI-ID 100906).

Ook rondom het provinciaal domein Rivierenhof zijn meerdere hoeves en kastelen aanwezig. Aan het Bisschoppenhof is een motte met slotgracht aanwezig (CAI-ID 105032). Deze wordt voor het eerst vermeld in 1288 bij de slag van Woeringen wanneer het hof overging naar de hertog van Brabant (Kennis et al., 1992). In de nabijheid van deze motte worden enkele middeleeuwse grondsporen gesitueerd (CAI-ID 366002). Het Kasteel van Immerseel is een versterkt kasteel uit de late middeleeuwen (CAI-ID 104679) (Sledsens, 1965). Op de plaats van de stallen van dit landgoed werd later een brouwerij opgericht (CAI-ID 104678). Het Muggenberghof is een 16deeeuws omwaterd kasteeltje dat gesloopt werd in 1842 (CAI-ID 104723) (Kennis et al., 1992). Kasteel te Couwelaar is een 16de eeuwse waterburcht (CAI-ID 104728) (Kennis et al., 1992). Kasteel Gallifort is een lusthof en dateert ook uit de 16de eeuw (CAI-ID 105026). Bij opgravingen in de jaren '70 kon op dit terrein ook een waterput uit de ijzertijd herkend worden (Paredis, 1975).

Het Botelaarhof was in de 16de eeuw nog een hoeve, maar groeide in de 17de eeuw uit tot een omwaterd lusthof (CAI-ID 104731). Kasteel Zwarte Arend is een volgend lusthof uit de 17de eeuw (CAI-ID 104730). Hof Kandonklaar dateert uit de 18de eeuw en was oorspronkelijk een omwalde hoeve (CAI-ID 104681) (Plomteux et al., 1985). Op de hoek van de Oude Bosuilbaan en de Jan Welterslaan bevond zich ook een 18de eeuwse hoeve (CAI-ID 104717). Hoeve Sitters dateert ook uit de 18de eeuw (CAI-ID 104719), net als Hoeve Covens (CAI-ID 104720). Ook aan de Koraalplaats is een 18de eeuwse hoeve gesitueerd (CAI-ID 104726).

Kasteel Ertbrugge is een 18deeeuws lusthof, maar mogelijk dateert het goed al van 1581 (CAI-ID 105404) (Plomteux et al., 1985). Ten noorden van dit kasteel werd in 1985-1986 een veldprospectie uitgevoerd waarbij voornamelijk aardewerk uit de volle en late middeleeuwen aangetroffen werd naast lithische artefacten uit de prehistorie (CAI-ID 106396, 106416, 106417) (Aendenboom, 1987).

Zone geplande werken

Gebieden geen archeologie

Bekrachtigde archeologienota's en nota's

archeologie_elementen

Projectcode: 2022D55

Aanmaakdatum: 27/04/2022

0 100 200 m

Figuur 8 Archeologische waarnemingen ter hoogte van het projectgebied volgens de Inventaris Onroerend Erfgoed (©inventaris.onroerenderfgoed.be).

Een melding uit 2006 vermeldt de vondst van een 16de eeuwse stift op deze plaats waartussen ook een Romeinse fibula aangetroffen werd (CAI-ID 100800). In 2008 werd in deze buurt nog een munt gevonden die tussen 1261-1268 geslagen werd. In 1992 volgde een prospectie ten oosten van het kasteel waarbij aardewerk uit de ijzertijd en Romeinse tijd gevonden werd samen met enkele lithische artefacten (CAI-ID 105388). Bij metaaldetecties in 2017 ten zuiden van het kasteel werden enkele 18de eeuwse munten en metalen objecten uit WOI/WOII verzameld (CAI-ID 215780, 217834, 217853).

Op de Ferrariskaart zijn meerdere nederzettingen zichtbaar: aan de zuidelijke rand van het provinciaal domein (CAI-ID 366108), nabij Morkhoven (CAI-ID 366118), te Vennenborg (CAI-ID 366125) en net ten noorden van het projectgebied (CAI-ID 366126). Ook de dorpskern van Deurne is zichtbaar op de Ferrariskaart (CAI-ID 366123). De Sint-Fredeganduskerk in deze dorpskern zou opklommen tot de 10de eeuw (CAI-ID 104727). De bijhorende pastorie werd gebouwd in de 17de eeuw (CAI-ID 111226). Op basis van een melding uit 1975-1980 wordt ook een volmiddeleeuwse bewoning gesuggereerd net naast de Antwerpse ring (CAI-ID 366331). Op het gereduceerd kadaster van 1850 is een sluis op het Grote Schijn aangeduid, nl. het "Spuyhuis" (CAI-ID 106440). Op kaarten uit de late 19de eeuw is het fort van Deurne waar te nemen (CAI-ID 366106). Rondom de stad Antwerpen is de 19de-eeuwse stadsomwalling aangeduid (CAI-ID 366357) (Migom, 2010). Tijdens WOI werd ten oosten van deze omwalling een verdedigingslinie met prikkeldraad aangelegd (CAI-ID 160321) (Stichelbaut, 2008).

In de ruime omgeving van het projectgebied zijn ook gegevens verzameld dankzij toevalsvondsten, door metaaldetectie of bij veldprospecties. In de omgeving van het Ruggeveld zijn meerdere lithische artefacten uit de prehistorie verzameld (CAI-ID 105028, 105029, 105030, 105031). Nabij de Vantichelenlei zijn in de jaren '70, '80 en '90 meerdere archeologische vondsten aangetroffen uit de metaaltijden. Het gaat over meerdere urnengraven uit de late bronstijd (CAI-ID 150531, 150532, 150533, 150534, 150535) (Warmenbol, 1986; Annaert & De Smet, 1988), een vlakgraf uit de vroege ijzertijd (CAI-ID 105411) en een urnengraf uit de midden-ijzertijd (CAI-ID 150530) (Lauwers, 1975). Een ongedateerde zilverkleurige broche werd verzameld tijdens een metaaldetectie nabij het Hoogveld in 2016 (CAI-ID 215217).

Ook werden reeds meerdere prospecties met ingreep in de bodem of opgravingen uitgevoerd. In de jaren '70 werd een opgraving uitgevoerd op de kerkheuvel (CAI-ID 366001). Langs de Schijn werd een 13de-14de-eeuwse rivierbeschoeiing ontdekt (Peeters, 1979). Daarnaast werd aardewerk uit ijzertijd, Romeinse tijd en middeleeuwen verzameld. Naar aanleiding van uitbreiding bij Equinox in 2005 werd een proefsleuvenonderzoek uitgevoerd (CAI-ID 100553). Deze bracht minstens 20 paalsporen uit de ijzertijd aan het licht, waarbij mogelijk enkele spiekers herkend kunnen worden. Daarnaast werd ook een Romeinse scherf aangetroffen. In 2009-2010 werd onderzoek uitgevoerd ter hoogte van de tramstelplaats in Deurne. Bij de daaropvolgende opgraving konden naast de ijzertijdsporen ook resten teruggevonden worden van het 19de-eeuwse fort, grachten uit de 16-17de en 19de-

20ste eeuw en karrensporen uit de 18de eeuw (CAI-ID 159325) In de proefsleuven zijn meerdere sporen uit de ijzertijd aanwezig (CAI-ID 150802). Bij een opgraving in 2012 aan Park Groot Schijn werden vondsten en sporen uit meerdere periodes herkend (CAI-ID 211471): lithisch materiaal uit de prehistorie, een spieker uit de ijzertijd en laatmiddeleeuwse greppels (Janssens, 2013).

Een laatste en wel opmerkelijke vondst betreft de vondst van een dumpplaats van hondenbeenderen enkele honderden meters ten westen van het projectgebied. Deze vondst wordt verklaard als een getuige van een (stedelijke) uitroeiingscampagne van straathonden in de strijd tegen hondsdelheid (Ervynck et al. 2020).

2.3.4. Datering en archeologische verwachting

Het historisch kaartmateriaal wijst op een eerder onbebouwd projectgebied tussen de 18de en 20ste eeuw. Een agrarisch gebruik als weiland lijkt het meest aannemelijk. Dit sluit echter niet de aanwezigheid van eventueel archeologisch erfgoed in de ondergrond uit.

In de ruimere omgeving van de Schijn wijst archeologie op menselijke aanwezigheid sinds de steentijd (mesolithicum of midden-steentijd). De ligging langs de rivier biedt potentieel op sporen van menselijke aanwezigheid uit de steentijd en dan vooral het mesolithicum. De landschappelijke situering in het (natte) alluvium van de rivier maakt de kans op nederzettingssporen uit de latere perioden (neolithicum tot Vroegmoderne Tijd) net iets kleiner. Wel bestaat de kans op sporen van rurale activiteit of inrichting/gebruik van het landschap.

Verder moet er uitgekeken worden voor sporen, structuren en vondsten uit de periode van de Godsdienstoorlogen. Tijdens de 16de eeuw – met name in 1579- werd er in de directe omgeving slag gehouden tussen Spaanse en Staatse troepen.

3. Synthese

Deze synthese brengt de resultaten uit het landschappelijke, archeologische en historisch-cartografisch assessment in confrontatie met de geplande werken. De beschikbare bronnen leveren voldoende informatie om de vooropgestelde onderzoeksvragen te beantwoorden:

- *Wat is op basis van de bestaande bronnen, het archeologisch potentieel van het projectgebied?*
Matig hoog. De projectzone biedt potentieel op het aantreffen van sporen van bewoning sinds de steentijden. In de omgeving zijn er een aantal gekende vindplaatsen met sporen van rurale bewoning uit de IJzertijd tot Vroegmoderne Tijd. Tevens moet er rekening gehouden worden met kans op militaire sporen uit de 16de eeuw.

- *Wat is de bewaringstoestand van bodem en eventuele site(s) in het projectgebied?*
Op basis van het historisch kaartmateriaal lijkt er sprake van weinig tot geen historische verstoring. Op basis van de bureau studie kunnen we uitgaan van een goede bewaring van de bodem en -indien aanwezig- van het archeologisch erfgoed in de bodem. De bewaartoestand moet nader worden geëvalueerd door verdergezet vooronderzoek op het terrein.
- *Welke impact hebben de geplande werken op het eventuele archeologisch erfgoed?*
De impact van de geplande werd in detail beschreven in §1.3. De impact is eerder groot. De initiatiefnemer plant de ontwikkeling van een nat bos in het provinciale groendomein Rivierenhof. Hiervoor wordt het terrein gedeeltelijk afgegraven en een waterbuffer in de vorm van rabatten gerealiseerd. Globaal wordt er afgegraven tot op -2 m TAW en in geval van de grachten tot op -1.4 m TAW. Vandaag situeert het grondniveau zich rond de 3 m TAW. Tevens wordt er een duiker aangelegd met terugslagklep op de dijk van het Groot Schijn. Overheen de waterbuffer wordt een vlonderpad met terras aangelegd. Om te werken te realiseren worden de aanwezige populieren gekapt en de grond vrij gemaakt van de resterende vegetatie. Bijkomend vooronderzoek op het terrein is nodig om ware impact op eventueel aanwezig archeologisch erfgoed te evalueren.
- *Biedt het projectgebied een potentieel op kennisvermeerdering?*
Ja. Er is een potentieel op kennisvermeerdering. Deze potentiële kenniswinst lijkt zich vooral te situeren op vlak van de kennis rond de menselijke aanwezigheid en het leven in het gebied sinds de steentijden. Daarnaast is er kans op kenniswinst op vlak van de militaire geschiedenis van Antwerpen tijdens de belangrijke 16de eeuw. Bijkomend vooronderzoek op het terrein is nodig om dit potentieel terdege te evalueren.
- *Wat is het kader waarin dit kennispotentieel kan of moet geëxploiteerd worden?*
De archeologienota op basis van bureauonderzoek wordt beschouwd als volledig. De bestaande archeologische en historische bronnen leverden voldoende informatie om aan te tonen dat het potentieel tot kennisvermeerdering als groot moet worden ingeschat. Verdergezet vooronderzoek is nodig om het kennispotentieel terdege te evalueren.

Samenvatting van het onderzoek

De initiatiefnemer plant de ontwikkeling van een nat bos in het provinciale groendomein Rivierenhof. Hiervoor wordt het terrein gedeeltelijk afgegraven en een waterbuffer in de vorm van rabatten gerealiseerd. De totale oppervlakte van de betrokken percelen betreft 10505,18m² (>3000m²) waarvan meer dan 1000m² wordt geroerd door de geplande werken met ingreep op de bodem. De opmaak van een archeologienota is verplicht.

Het historisch kaartmateriaal wijst op een eerder onbebouwd projectgebied tussen de 18de en 20ste eeuw. Een agrarisch gebruik als weiland lijkt het meest aannemelijk. Dit sluit echter niet de aanwezigheid van eventueel archeologisch erfgoed in de ondergrond uit. In de ruimere omgeving van de Schijn wijst archeologie op menselijke aanwezigheid sinds de steentijd (mesolithicum of midden-steentijd). De ligging langs de rivier biedt potentieel op sporen van menselijke aanwezigheid uit de steentijd en dan vooral het mesolithicum. De landschappelijke situering in het (natte) alluvium van de rivier maakt de kans op nederzettingssporen uit de latere perioden (neolithicum tot Vroegmoderne Tijd) net iets kleiner. Wel bestaat de kans op sporen van rurale activiteit of inrichting/gebruik van het landschap. Verder moet er uitgekeken worden voor sporen, structuren en vondsten uit de periode van de Godsdienstoorlogen. Tijdens de 16de eeuw – met name in 1579- werd er in de directe omgeving slag gehouden tussen Spaanse en Staatse troepen.

Op basis van het historisch kaartmateriaal lijkt er sprake van weinig tot geen historische verstoring. De impact van de geplande werken op de bodem is daarentegen groot. Verdergezet vooronderzoek in de bodem is nodig om het kennispotentieel van het projectgebied terdege te evalueren.

Bibliografie

Aendenboom J., 1987. Archeologisch onderzoek in de gemeente Wijnegem. Prospectie, analyse, synthese (lic.verhandeling RUG)

Annaert R., De Smet M., 1988. Wommelgem (Antw.): urnvondst, Archeologie 1988-1, p. 26-28.

Bogemans F. 1997, Quartairgeologische Kaart van België, Vlaams Gewest, Verklarende tekst bij het Kaartblad 1-7 Essen-Kapellen (1/50.000), in opdracht van Ministerie Vlaamse Gemeenschap, Departement EWBA Administratie Economie, Afdeling Natuurlijke Rijkdommen en Energie.

Bungeneers J., 1991. Deurne (Antw.), Archeologie 1990, p. 51.

Bungeneers J., 2003. In de steentijd was het al goed toeven op de oevers van het Schijn. Sporen van een mesolithische kampplaats in de rozentuin van het provinciaal domein Rivierenhof, Deurne (Antwerpen). (niet gepubliceerde informatietekst in opdracht van het provinciaal groendomein Rivierenhof)

Ervynck A., Bungeneers J., Lentacker A. & Vynckier G. 2020, Antwerpen – Riviernhof. Duizenden knoken, honderden honden (uit het depot), Antwerpen.

Jacobs P., Polfliet T. en Moerkerke G. 2010, Toelichting bij de geologische kaart van België. Vlaams gewest. Kaartblad 22. Gent (Schaal1: 50 000), in opdracht van Ministerie Vlaamse Gemeenschap, Departement EWBA Administratie Economie, Afdeling Natuurlijke Rijkdommen en Energie.

Janssens M., 2013. IJzertijdsporen langs de Koude Beek. Onderzoeksgebied Park Groot Schijn te Deurne, gemeente Antwerpen; archeologische opgraving, RAAP-RAPPORT 2695.

Kennes H., Plomteux G., Steyaert R., Wylleman L., Himler A., 1992. Inventaris van het cultuurbezit in België, Architectuur, Stad Antwerpen, Fusiegemeenten, Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen 3ND, Brussel – Turnhout.

Lauwers F., 1975. Wommelgem: LaTène-urn, Archeologie 1975-2, p. 73.

Linten S., Laloo P., Verschueren K., Mikkelsen J., 2016. Deurne-Rivierenhof. Rapportage van het archeologisch onderzoek 30 november t.e.m. 7 december 2015, GATE-rapport 98.

Migom S., 2010. Een harnas van baksteen en beton. De Antwerpse fortengordels, Antwerpen.

Paredis G., 1974. De ijzertijd-bewoning onder Gallifort te Deurne, Turninum 1974-4, p.145- 151.

Peeters L., 1979. Onderzoek van de kerkheuvel van Deurne langs de Schijnrivier (Antw.), Archaeologia Mediaevalis, p. 22-23.

Piens J., 2015. Tuinvilla Rivierenhof en omliggend park. Ook paviljoen, Villa della Faillie, directiewoning en parkwachtersgebouw genoemd. Beknopte bouwhistorische nota tuinaanleg, Antwerpen. Turnhoutsebaan 246, 2100 Deurne

Plomteux G., Steyaert R., Wylleman L., 1985. Inventaris van het cultuurbezit in België, Architectuur, Provincie Antwerpen, Arrondissement Antwerpen, Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen 10N3 (Ru-Z), Brussel – Gent.

Sevenants W., 2010. Archeologische prospectie en opgraving van een ijskelder in het domein Rivierenhof te Deurne (provincie Antwerpen), Rapport 2010-3. (Triharch)

Sledsens A., 1965. Wommelgem door de eeuwen heen, p. 93-96. Steenhoudt M., Mervis D., et al., 2010. Archeologisch vooronderzoek tramwerk- en stelplaats Deurne: August van de Wielelei / Houtlaan. (Soresma)

Stichelbaut B., 2008. The Brialmont fortifications revisited. An Aerial photographic study of the Zimmermann-collection, UGent archeological reports, 12, Gent. Vanden Borre J., 2011. Deurne-Fort I. Archeologisch onderzoek en werfbegeleiding (Anteagroup). 29

Van Ranst E. & Sys C. 2000, Eenduidige legende voor de digitale bodemkaart (Schaal 1:20 00), Gent.

Warmenbol E., 1986. Twee graven uit de Late Bronstijd ontdekt te Wommelgem (Antwerpen), Antwerpse Vereniging voor Bodem- en grotonderzoek 1986/2, p. 5-10

Lijst van figuren

Figuur 1 het projectgebied op de GRB-basiskaart (boven); de topografische kaart (midden); en in relatie met de inventaris onroerend erfgoed (onder) (© NGL; geopunt)	4
Figuur 2 geplande werken bestaande toestand	6
Figuur 3 geplande werken nieuwe toestand	7
Figuur 4 reliëf en hydrografie in het projectgebied. Basislaag DTM-Vlaanderen (boven) en recente orthofoto (onder) (©Geopunt)	11
Figuur 5 Geologie en bodem: de kwartair geologische kaart, de tertiair geologische kaart (rechtsboven), de bodemkaart, de potentiële erosiekaart en de bodemgebruiksaanalyse (©geopunt)	12
Figuur 6 Prent van F. Hogenberg van de slag bij Borgerhout uit 1579 (©Rijksmuseum)	14
Figuur 7 Ferrariskaart (LB), Vandermaelenkaart (RB), Atlas der buurtwegen (LM) en Popkadaster (RM), orthofoto 1971 (LO), orthofoto 1979-90 (RO) (©geopunt)	15
Figuur 8 Archeologische waarnemingen ter hoogte van het projectgebied volgens de Inventaris Onroerend Erfgoed (©inventaris.onroerenderfgoed.be)	18

